

Dialogul împăratului Manuel al II-lea Paleologul. **Context și istorie***

Bogdan TIMARIU*

Rezumat

Acest articol va încerca să ofere o descriere a contextului și istoriei *Dialogului cu un persan*, operă literară aparținând împăratului bizantin Manuel al II-lea Paleologul. Voi începe prin prezentarea vieții autorului, subliniind aspectele generale ale activităților și evenimentelor importante din timpul vieții sale, care au avut un impact asupra viziunii împăratului și i-au influențat gândirea, reflectată în propriile scrieri. Acestea vizează în principal starea decadentă a statului bizantin și servitutea față de inamicul turc musulman. Opera cea mai largă a împăratului (textul grecesc publicat în 1966 are 301 pagini), dar neglijată până în epoca noastră de cercetători, *Dialogul cu un mousterizes persan* în Ankyra Galatiei, este o lucrare deosebit de bogată din punct de vedere literar și tematic, cu un înalt nivel teologic și spiritual, transpusă pe fondul dialogului interreligios dintre un creștin și un musulman. Contextul apariției sale este important datorită faptului că include câteva aspecte care au intrat în atenția publică chiar și în zilele noastre, mai cu seamă în septembrie 2006, când papa Benedict al XVI-lea a citat un pasaj critic din dialog cu privire la Islam. Acest studiu va surprinde aspectele generale ale Dialogului și contextul apariției sale ca relevante pentru înțelegerea rolului său în dialogul interreligios actual.

Cuvinte cheie :

Bizant, Manuel al II-lea Paleologul, Islam, dialog, polemică musulmană

* Acest studiu a fost prezentat într-un colocviu de doctoranzi organizat între 11-14 ianuarie 2018 la Bern, Elveția, de Prof. Angela Berlis (Berna) și Pr. Conf. Dr. Daniel Buda (Sibiu) care și-a dat acordul pentru publicarea lui.

* Bogdan Timariu este doctorand al Facultății de Teologie Ortodoxă, Sfântul „Andrei Șaguna”, din cadrul Universității „Lucian Blaga” din Sibiu. E-mail: bogdantmr@yahoo.com

Autorul *Dialogului* este împăratul Manuel al II-lea (1391-1425), unul dintre ultimii suverani ai Imperiului Roman de Răsărit. Împăratul Manuel al II-lea s-a născut în 27 iunie 1350 în Constantinopol și era fiul mijlociu al împăratului Ioan al V-lea Paleologul și al Elenei Cantacuzino, fiică, la rândul ei, a fostului împărat Ioan al VI-lea Cantacuzino și a Anei Asanina. A venit pe lume în perioada în care tatăl și bunicul său se luptau pentru tronul bizantin, al doilea război civil din Imperiu.¹ Capitala tatălui său era atunci Tesalonica, însă în 1352, Ioan al V-lea s-a întors în Constantinopol și a fost nevoit să plece de aici la Didymoteichos, însoțit de soția sa și Manuel, în timp ce copiii lor mai mari, Andronic și Irina, au rămas cu bunica lor, Irina Asanina.² În 1354, o revoltă populară îl susține pe împăratul Ioan al V-lea care intră în Constantinopol și-l detronizează pe Ioan al VI-lea Cantacuzino, reinstaurând familia Paleologilor pe tronul imperial.³

Prima menționare istorică a lui Manuel apare în 1355: tatăl său semnase o scrisoare adresată papei Inocențiu al VI-lea, atunci la Avignon, prin care cerea pontifului să organizeze trimiterea la Constantinopol a unui ajutor militar (15 vase de transport, 5 galere, 500 cavaleri și 1000 de infanteriști) care să-l ajute pe împărat împotriva turcilor și a dușmanilor dintre greci. În schimb, basileul accepta ca un legat papal să stea în Constantinopol pentru a implementa unirea Bisericilor. De asemenea, cel de-al doilea fiu al său, Manuel, avea să fie trimis Curiei de la Avignon ca ostatic și garanție pentru implementarea unirii. El urma să fie educat și căsătorit după cum va hotărî papa. Dar Inocențiu nu s-a lăsat înșelat de promisiunile nerealistice ale împăratului. El știa că în ceea ce privește sentimentul latin, în Constantinopol lucrurile erau permanent volatile și nesigure.⁴

În acel an, a murit și cea mai mare amenințare europeană a Bizanțului, Ștefan Dușan. Însă moartea lui a coincis cu dezintegrarea imperiului creat de el și ascensiunea fulgerătoare a turcilor. Tracia, istovită de pe urma războiului civil, a căzut aproape în întregime: în 1361 turcii au cucerit Didymoteichos, urmat în 1362 (sau 1369) de Adrianopol. Peste tot populația locală era transportată în Anatolia și înlocuită cu turci.⁵

¹ John W. Barker, *Manuel II Palaeologos (1391-1425) A Study in Late Byzantine Statesmanship*, Ed. Rutgers University Press, New Jersey, 1969, p. xix.

² George T. Dennis, *The Reign of Manuel in Thessalonica 1382-1387*, Ed. Pont. Institutum Orientalium Studiorum, Roma, 1960, p. 11-12.

³ Stelian Brezeanu, *Istoria Imperiului Bizantin*, Meronia, București, 2007, p. 370.

⁴ Donald M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium (1261-1453)*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, p. 258.

⁵ John Julius Norwich, *A Short History of Byzantium*, Vintage Books A Division of Random House, New York, 1997, p. 350.

Din acest motiv, în 1366, împăratul Ioan al V-lea a pornit iar în căutare de aliați. Lăsându-l ca regent în capitală pe Andronic, fiul cel mai mare, împăratul se îndreaptă spre Ungaria însoțit de doi fii, Manuel și Mihail, probabil cu gândul de a-i lăsa iar ostatici, drept garanție, în caz că va primi asistență militară. Însă regele Ludovic I a acceptat să acorde ajutor Bizanțului doar când Imperiul se va converti *în întregime* la catolicism. La întoarcere, bulgarii i-au interzis trecerea frontierei, astfel că împăratul și fiii săi au stat prizonieri la bulgari timp de șase luni, până când vărul său, Amadeo de Savoia, venind în ajutorul Bizanțului, a asediat Varna amenințându-l pe țarul Ioan Alexandru din Târnovo.⁶

În vara anului 1369, dacă nu mai devreme, Manuel a fost numit guvernator al Tesalonicului, iar fratele său Andronic, încoronat acum drapt co-împărat, rămâne ca regent în Constantinopol, cât timp Ioan al V-lea pleacă la Roma, unde se convertește singur la catolicism, fără să obțină însă, nimic. La întoarcere, basileul răspunde unei scrisori a dogelui Veneției care-i amintește de faptul că mama sa, Ana de Savoia, amanetase bijuteriile coroanei la venețieni și îi oferă puțința de a le recupera. Când Ioan ajunge în Veneția, din cauză că nu reușește să plătească nimic, deși se oferă să renunțe la insula Tenedos pentru șase galere, este reținut prizonier, iar când cere ajutor fiul său Andronic, acesta își ignoră părintele, probabil instigat de genevezi. Abia după ce Manuel strânge suma cerută de venețieni (30.000 ducați), tatăl său poate reveni la Constantinopol, în 28 octombrie 1371.⁷

Cu o lună înainte de intrarea lui Ioan al V-lea în Constantinopol, sârbii erau învinși de turci pe râul Marița. Acest lucru le-a deschis otomanilor drumul spre Balcani. Manuel a fost singurul conducător care a putut trage foloase de pe urma acestei bătălii și în noiembrie 1371 ocupă Serres. Turcii nu întârzie să răspundă și asediază atât Serres cât și Tesalonicul în aprilie 1372, dar Manuel reușește să-i respingă și teritoriile obținute îi sunt recunoscute printr-o bulă imperială din 1372.⁸

În 1373, Ioan al V-lea a devenit vasalul lui Murad și obligat să-l însoțească pe sultan în Asia Mică. Însă odată absent din capitală, Andronic s-a aliat cu fiul sultanului pentru a-și detrona părintele. Într-un final, Ioan a reușit să-l convingă pe Andronic să se predea, însă Murad, furios, și-a orbit fiul trădător, și i-a cerut împăratului bizantin să-și orbească atât fiul cât și nepotul. Totuși tratamentul aplicat lui Andronic și fiului său a fost de fațadă, și amândoi și-au recăpătat ulterior vederea.⁹ Dar din cauza multor neplăceri create, Andronic a fost aruncat în închisoare, iar drepturile de moștenitor i-au fost transferate în 25 septembrie 1373 lui

⁶ *Ibidem*, p. 351.

⁷ Donald M. Nicol, *The Last Centuries...*, p. 275.

⁸ John W. Barker, *Manuel II Palaeologos (1391-1425) A Study...*, p. 12-14.

⁹ S.B. Dașkov, *Dicționar de Împărați Bizantini*, Ed. Enciclopedică, București, 1999, p. 396.

Manuel. Andronic a reușit să scape din închisoare în 1376, cu ajutor genovez, și să ceară sprijinul sultanului. Cu ajutor turcesc Andronic i-a aruncat în închisoare pe Ioan și Manuel. Împăratul și prințul au scăpat de acolo doar în 1378, ajungând tot la Murad. Sultanul a acceptat să-i ajute doar în schimbul creșterii tributului, a însoțirii armate în campaniile din Asia și a cedării orașului Filadelfia. Pacea s-a instaurat abia în 1381, când Andronic a fost înlăturat dar acceptat iar ca succesor legitim, lucru ce l-a afectat pe Manuel care s-a întors la Tesalonic în 1382. Dreptul de moștenitor avea să-i revină abia în 1385 când Andronic a murit.¹⁰

Manuel și-a început a doua perioadă de domnie în Tesalonic, în anul 1382, timp în care a devenit singurul inamic bizantin al turcilor, încât restul depozitelor erau vasale. Având în vedere că turcii obținuseră deja din 1380 Ohrida, Prilep și în 1385 Sofia, Tesalonicul, izolat, a primit un ultimatum în octombrie 1383. Manuel i-a încurajat pe locuitori la rezistență, dar având în vedere că nu primeau niciun ajutor, în 1387 Tesalonicul s-a predat, în principiu pentru a evita un masacru, iar Manuel a fost obligat să părăsească înfuriat orașul.¹¹

După acest eșec, Murad i-a cerut expres lui Ioan al V-lea să-i retragă lui Manuel drepturile de moștenitor. Mai mult, împăratul l-a exilat în insula Lemnos, unde încă se afla când Serbia căzuse în 1389 în fața lui Baiazid. În 1390, Ioan al V-lea era detronat a doua oară de către nepotul său Ioan al VII-lea, susținut de turci. Manuel era prezent de curând în capitală și s-a baricadat cu tatăl său în fortăreața construită la Poarta de Aur a Constantinopolului. Fiind asediați, Manuel a reușit să scape și să revină cu nouă galere închiriate luându-l prin surprindere pe pretendent. Dar succesul recuperării tronului i-a costat scump pe bizantini.¹²

Umiliința pe care o va avea de îndurat Manuel va fi aceea că atât el cât și Ioan al VII-lea îl vor însoți pe sultan cu detașamente de greci, în campania din Asia Mică a turcilor, în vederea cuceririi ultimelor puncte de rezistență. Astfel Manuel a fost cel care a cucerit și înmânat otomanilor ultima cetate bizantină din Anatolia, anume Filadelfia în 1390.¹³

În momentul în care împăratul Ioan al V-lea a murit, la 16 februarie 1391, Manuel era încă prizonier al sultanului Baiazid care tocmai se întorseseră la Bursa. Când a auzit de moartea tatălui său, în noaptea de 7 martie 1390, Manuel a fugit pe ascuns din capitala turcească și a reușit să ajungă la Constantinopol unde a fost încoronat împărat în primăvara anului 1391, domnind sub numele de Manuel al II-lea Paleologul (1391-1425).¹⁴

¹⁰ John Julius Norwich, *A Short History...*, p. 353-354.

¹¹ George T. Dennis, *The Reign of Manuel...*, p. 53-57.

¹² Donald M. Nicol, *The Last Centuries...* p. 292.

¹³ *Ibidem*, p. 293.

¹⁴ A.A. Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin*, Polirom, Iași, 2010, p. 593.

Când sultanul Baiazid a aflat de fuga lui Manuel în capitală, a fost cuprins de furie, regretând că nu l-a ucis mai devreme pe acest prinț pe care-l considera periculos datorită popularității sale. Însă bizantinii au fost imediat umiliți. Sultanul a trimis un ambasador la Constantinopol avertizându-l pe împărat că încă îi era vasal:

*“Dacă vrei să-mi împlinești poruncile, zăvorește porțile cetății și domnește în lăuntru ei, însă tot ce se găsește în afara orașului îmi aparține.”*¹⁵

Trei luni mai târziu, suveranul a fost somat de Baiazid să-l însoțească în campania din Asia Mică. În ianuarie 1392 s-a întors în capitală și s-a căsătorit cu Elena Dragases, fiica prințului Constantin Dragases din Serres, și el vasal al sultanului.¹⁶

Domnia împăratului s-a dovedit dificilă mai ales din cauza atitudinii ostile a lui Baiazid. Primii doi ani de domnie ai basileului n-au fost marcați de incidente, însă în 1393-4, sultanul i-a somat la Serres pe toți principii creștini care-i erau vasali (Manuel al II-lea, Teodor, despotul Moreii, Constantin Dragas, Ioan al VII-lea și sârbul Ștefan Lazarevici) cu intenția de a-i executa, însă planul n-a fost pus în aplicare. Când o astfel de cerere a fost adresată din nou, nu a mai fost luată în seamă de împărat și din acel moment sultanul, care voia să obțină faima de a fi cucerit Constantinopolul, a început asediul cetății. Manuel a riscat acest lucru știind că turcii nu dețin încă logistica și materialele necesare pentru a trece dincolo de fortificațiile considerate inexpugnabile ale capitalei, și pentru că singura parte vulnerabilă a zidurilor, cea maritimă, nu era amenințată de otomani încât aceștia nu dețineau o flotă de asalt. De aceea sultanul se aștepta să supună orașul prin înfometare. Din cauza blocadei maritime, proviziile au început să scadă, și doar două transporturi venetiene de grâu au ajutat orașul împresurat să scape de foamete.¹⁷

Speranțele bizantinilor erau plasate în 1396, în cruciada de la Nicopole. Aceasta l-a determinat pe Baiazid să-și concentreze trupele pe malul Dunării, însă zdrobirea forțelor creștine, a pus iarăși presiune pe Constantinopol. Împăratul știa deja că doar un ajutor apusean îi va mai putea salva Imperiul, motiv pentru care în 1399 a lansat un apel de ajutor în Europa apuseană. Singurul care a răspuns în sensul în care voia împăratul a fost regele Franței, care l-a trimis pe mareșalul Boucicaut cu un contingent redus. Succesele minime obținute de acesta l-au convins pe împăratul bizantin să călătorească personal în Europa pentru a cere ajutor.¹⁸

¹⁵ Ducas, *Historia byzantina*, XIII, ed. Bonn, 49, *apud*. A.A. Vasiliev, *Istoria Imperiului...*, p. 593.

¹⁶ John Julius Norwich, *Byzantium, The Decline and Fall*, Penguin Books Ltd., New York, 1995, p. 350.

¹⁷ Nevra Necipoglu, *Byzantium Between the Ottomans and the Latins, Politics and Society in the Late Empire*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, p. 150.

¹⁸ *The Cambridge History of Turkey, Byzantium to Turkey 1071-1453*, vol. I, ed. Kate Fleet, Ed. Cambridge University Press, Cambridge, 2009, p. 44.

În decembrie 1399 împăratul a pornit din Constantinopol și a ajuns la Modon în ianuarie 1400, unde și-a lăsat soția și doi copii și de acolo și-a continuat drumul spre Venetia.¹⁹ Manuel a ajuns în Franța și în Anglia, unde a fost primit cu multă admirație și a rămas în Europa Occidentală până în 1403. Ajutorul scontat de suveran a venit într-un mod neașteptat, de la mongoli, care l-au învins pe Baiazid în lupta de la Ankara din 28 iulie 1402.²⁰ Însă faptul că s-a întors acasă din Vest fără nicio susținere materială, l-a determinat să înțeleagă mai clar realitatea în care se afla.²¹

De acum și până la moartea lui Manuel în 1425, Bizanțul s-a implicat în luptele intestinale dintre succesorii lui Baiazid, primind prin tratat Tesalonicul și alte cetăți, pentru ca la urmă sultanul Murad să asedieze Constantinopolul în 1422, și să recucerească pe rând toate orașelele din Balcani. Împăratul Manuel a murit în data de 21 iulie 1425, după ce cu două zile înainte fusese tuns în monahism cu numele de Matei, lăsând în urmă o frumoasă operă literară și un Imperiu slăbit.²²

În acest context, nu este greu să observăm că singura consolare a acestui basileu literat erau propriile scrieri. Se consideră că *Dialogul* a fost scris în perioada în care Manuel al II-lea lupta alături de suveranul său otoman în Anatolia. Știm că între anii 1391-92, Baiazid conducea o campanie împotriva emiratelor turcești din nordul Asiei Mici, și în urma acestei expediții victorioase armata sa a staționat la Ankara. Aici se consideră că împăratul s-a întâlnit cu un *mouterizess*, un intelectual musulman cu care a întreținut câteva conversații ce au ajuns cunoscute drept *Dialogul împăratului Manuel al II-lea Paleologul cu un mouterizes persan în Ankyra Galatiei*. Faptul că Manuel a scris această lucrare întinsă nu e un lucru surprinzător, de vreme ce a fost un scriitor prolific: de la scrisori și tratate la discursuri și chiar poezie. În prezent, cele mai cunoscute opere ale sale sunt *Orațiunile funebre* de la moartea fratelui său Teodor, și *Dialog despre căsătorie cu împărăteasa mamă*. Totuși, multe din lucrările sale nu sunt publicate.²³

Dialogul se află inclus în colecția *Migne*, vol. 156, și este compus din 26 de discursuri sub formă de dialog. Acestea au fost publicate pentru prima dată în afara

¹⁹ *The Papacy and The Levant (1204-1571)*, vol. I: *The Thirteenth to Fourteenth Centuries*, ed. Kenneth M. Setton, The American Philosophical Society, Philadelphia, 1976, p. 371-372.

²⁰ A.A. Vasiliev, *Istoria Imperiului...*, p. 599.

²¹ Christina Kakkoura, *An annotated critical edition of Emperor Manuel II Palaeologus', Seven Ethico-Political Orations*, PhD Thesis at the University of London, 2013, p. 23.

²² A.A. Vasiliev, *Istoria Imperiului...*, p. 561.

²³ Siren Çelik, „The emperor, the sultan and the scholar: the portrayal of the Ottomans in the Dialogue with a Persian of Manuel II Palaiologos”, în: *Byzantine and Modern Greek Studies* 41:2 (2017), p. 208-209.

colecției *Migne* în 1966 de către Erich Trapp²⁴, însoțite de o introducere în limba germană. Apoi, în același an, Theodore Khourry a publicat o ediție cu traducerea în limba franceză a *dialogului al șaptelea*.²⁵ Între 1993-1996, K. Forstel publica o altă ediție a *Dialogului* în trei volume, cu o traducere germană,²⁶ și ultima dată, în 2003, Wilhelm Baum, publica textul însoțit de o introducere în limba germană și traducerea tot în germană a *dialogurilor 1-7* de către Raimund Senoner.²⁷

Dialogul a intrat în atenția publică abia în 2006, când papa Benedict al XVI-lea, într-o prelegere la Universitatea din Regensburg, a citat câteva fraze din dialogul al șaptelea, bazate pe traducerea făcută de Khourry, cu privire la violența în numele religiei, mai exact violența lui Mohamed. Și mai notabil este faptul că mențiunile papei au provocat nemulțumiri în statele musulmane și, în 2007, a fost publicată, *A common word*, o scrisoare lungă, din partea unui grup larg de intelectuali musulmani.²⁸

Din punct de vedere literar, lucrări de seama *Dialogului* lui Manuel au devenit un lucru obișnuit încă de la apariția islamului, începând cu secolul VIII, și tratau puternica ascensiune a credinței musulmane. De la *Sfântul Ioan Damaschin* († 749) la *Leon al VI-lea Înțeleptul* († 912), *Sfântul Grigorie Palama* († 1359) și *Ioan al VI-lea/Joasaph Cantacuzino* († 1383), mereu au fost lucrări literare care demonstrează că Bizanțul lupta și pe alte fronturi. De exemplu, aceset dialoguri au apărut în principal în timpul marii expansiuni selgiucide în Anatolia din secolul al XII-lea și în decursul cuceririlor otomane din secolele XIV-XV.²⁹

Dialogul împăratului Manuel se încadrează în ultima perioadă și poate fi caracterizat atât ca polemic cât și ca apologetic, având un grad înalt de teologie și filosofie. E clar că în el autorul nu încearcă să compare cele două religii, creștinismul și islamul, ci să dovedească superioritatea primei.³⁰

²⁴ *Manuel II Palaiologos, Dialoge mit einem 'Perser'*, Wiener Byzantinistische Studien 2, Vienna, 1966, fiind prima ediție completă a textului grecesc, în *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History*, vol. 5 (1350-1500), ed. David Thomas, Alex Mallett, Brill, Leiden-Boston, 2003, p. 323.

²⁵ *Manuel II Paléologue, Entretiens avec un Musulman, 7e Controverse*, (Sources Chrétiennes 115), Paris, 1966.

²⁶ *Manuel II Palaiologos, Dialoge mit einem Muslim*, 3 vols, (Corpus Islamo-Christianum 4/1-3, Würzburg, 1993, 1995 și 1996.

²⁷ *Kaiser Manuel II Palaiologos, Dialog über den Islam und Erziehungsratschläge. Mit drei Briefen König Sigismunds von Luxemburg an Manuel II*, (Texte der Weltliteratur 1), Vienna, 2003.

²⁸ *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History*, vol. 5 (1350-1500), ed. David Thomas, Alex Mallett, Brill, Leiden-Boston, 2003, p. 323.

²⁹ Siren Çelik, „The emperor, the sultan...”, p. 211.

³⁰ *Ibidem*, p. 211-212.

Modelul după care este alcătuit *Dialogul* este cel platonician. De fapt, dialogul era folosit adesea de autorii bizantini pentru a exprima idei filosofice sau teologice, și de vreme ce e flexibil, poate acomoda până și umor.³¹

Principala sursă de inspirație pentru Manuel, după cum se menționează în *Dialog*, este lucrarea bunicului său, împăratul Ioan al VI-lea, care a scris printre altele, pe vremea când deja era monah, *Patru orații împotriva lui Muhammad*.³² Dar, conform lui Trapp, chiar dacă suveranul bizantin nu menționează acest lucru, e clar că avea cunoștințe despre islam încă din copilărie, datorită galeriei literare despre credința musulmană aflată în bibliotecile din Constantinopol, care la acea vreme încă atrăgeau admiratori.³³

În epoca sa Bizanțul experimenta ”o ultimă renaștere”, ca să folosim cuvintele lui Steven Runciman. Interesul pentru vechile forme de cultură, precum cele lingvistice și lucrările literare, au avut un impact major asupra operelor din această perioadă.³⁴

Dialogul este o operă de mai mare întindere decât cele ale altor autori bizantini care au scris pe teme similare, având o arie mai largă de teme și argumentări. Autorul nu rămâne doar în poziția de apărător al dogmei creștine; împăratul atinge subiecte precum alegerea, voința liberă, dorința și soarta.³⁵ De altfel, chiar dacă face uz de literatura patristică și nu poate fi considerat un teolog de seama Sfântului Ioan Damaschin, împăratul se situează pe poziția de învățător și apărător a creștinismului ortodox în linia tradiției *împăraților-apostoli* (Constantin cel Mare, Iustinian, Alexios I).³⁶

Interlocutorul lui Manuel este numit *mouterizes*, cuvând tradus de obicei ca *müderris*, un învățător al credinței musulmane în epoca selgiucidă și otomană. Ambii interlocutori au parte de o audiență alcătuită din suita împăratului și cercul *müderris*-ului. Numele acestui *müderris* nu este menționat. Manuel îl descrie ca un învățat venerabil ce sosise din Babilon, apreciat atât de persani cât și de otomani pentru erudiția sa, fluent în limbile persană și arabă.³⁷

³¹ *Ibidem*, p. 216.

³² *Christian-Muslim Relations...*, p. 173. Sursa lui Ioan al VI-lea au fost scrierile lui Riccoldo da Monte di Croce (A1320), un călugăr dominican italian, ale cărui lucrări au fost de asemenea traduse în germană de Martin Luther.

³³ *Ibidem*, p. 322.

³⁴ Steven Runciman, *Ultima Renaștere Bizantină*, Nemira, București, 2016, p. 21-22. Autorul menționează interesul pentru adoptarea formei atice în limbă și imitarea lui Platon și Aristotel în elaborarea de lucrări literare, ca specifică pentru secolele XIV-XV.

³⁵ Siren Çelik, „The emperor, the sultan...”, p. 213-214.

³⁶ *Christian-Muslim Relations...*, p. 322.

³⁷ Siren Çelik, „The emperor, the sultan...”, p. 214-215.

Din moment ce importanța acestei opere o constituie conținutul său religios și filosofic, aș dori să ilustrez rezumativ ce subiecte dezbăt împăratul și învățatul persan.

În *primul Dialog*, împăratul apără autoritatea Sfintei Scripturi (Septuaginta) drept o carte credibilă și adevărată, împotriva acuzațiilor de falsitate, și susține că învățăturile creștine cu privire la nemurirea îngerilor. *Dialogurile 2 și 3* conțin o condamnare a imaginii musulmane a paradisului carnal, acuzat că e prea material și ne-ceresc. Întrebat de *müderris* despre adevărata mântuire, Manuel se concentrează pe faptul că singur Dumnezeu e Mântuitorul omenirii, alături de ideea că animalele nu sunt raționale, ci doar oamenii sunt capabili de auto-control, au libertatea de a alege între bine și rău și își pot exprima gândurile prin vorbire. *Dialogul 5* critică ideea ridicării lui Mohamed la cer; apoi învățatul persan îi acuză pe creștini cu privire la refuzul lor de a se converti la islam, (asemeni evreilor), evidențiind că datorită acestui refuz imperiul creștinilor se află într-o situație deplorabilă. La acestea Manuel răspunde susținând că succesele militare și politice nu se bazează pe superioritatea morală, de vreme ce istoria are un curs propriu cu un ciclu permanent de state ce se ridică și decad. Apoi împăratul îi menționează pe creștinii din Apus, care, în acel moment erau superiori musulmanilor. Acest Dialog se încheie cu ideea că fericirea lumească este efemeră.³⁸

În *Dialogul 6* Manuel face o comparație între Moise și Mohamed, care nu-l pune pe al doilea într-o lumină bună. Pe de altă parte, basileul susține că până și musulmanii în cinstesc pe Hristos de vreme ce admit că este Fiul unei Fecioare și că a săvârșit minuni. În *Dialogul 7* Manuel critică persoana lui Mohamed, ca un contraargument la mențiunea persanului că legile Profetului său sunt o punte între legea iudaică și cea creștină, ambele fiind imperfecte. Manuel răspunde că Dumnezeu îi ajută permanent pe cei care păzesc poruncile Lui și că Mahomed a împrumutat câteva legi din Scriptură dar nu pe cele mai bune. În *Dialogul 8* împăratul respinge ideea că Mohamed este Paracletul din Evanghelia după Ioan, de vreme ce el nu l-a slăvit pe Hristos și n-a fost trimis de Dumnezeu. *Dialogul 9* susține ideea că, indiferent dacă oamenii nu pot înțelege sensul și natura materiei, cel puțin Îl pot cunoaște pe Dumnezeu după lucrările Sale.³⁹

Dialogurile 10-19 și 21-24 luate ca întreg, explică și apără doctrina Sfintei Treimi, unitatea naturii uname și divine în Persoana lui Hristos și mântuirea omului prin Hristos. În *Dialogul 20*, împăratul apără venerarea adusă icoanelor în Biserica Ortodoxă, iar în *Dialogurile 25-26*, Manuel ia rolul de apărător al Apostolilor ca martori adevărați ai lui Hristos.⁴⁰

³⁸ *Christian-Muslim Relations...*, p. 320.

³⁹ *Ibidem*, p. 321.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 321-322.

După cum ne putem aștepta, Manuel este cel care iese victorios în urma acestor dezbateri. Iar aprecierea exprimată de acel *müderris* față de împărat, ca unul care i-a satisfăcut curiozitatea cu privire la creștinism, folosește ca eulogii, pe care împăratul, într-un mod destul de platonice, le refuză. Manuel susține chiar că interlocutorii săi au fost mai încântați decât el însuși în urma conversațiilor. Acest lucru nu este surprinzător. Contactele crescând între otomani și bizantini pregăteau terenul pentru acest gen de discuții. Cunoaștem faptul că atunci când Sfântul Grigorie Palama era prizonier la turci, el a întreținut o serie de discuții despre creștinism și islam în fața unei audiențe entuziasmate.⁴¹ În partea finală a *Dialogului*, chiar dacă *müderris*-ul persan a fost admirativ cu creștinismul lui Manuel, nu se spune dacă s-a convertit, ci doar că a promis să meargă la Constantinopol.⁴²

Curios este că musulmanul nu citează deloc din Coran și nici nu folosește expresii sau maxime ale altor învățați musulmani, ceea ce dovedește că împăratul și-a îmbogățit ulterior conținutul operei. Este iarăși clar de observat că, dată fiind dimensiunea argumentațiilor, autorul a adăugat material nou textului fără să modifice forma originală a *Dialogului*, un aspect care n-ar trebui să-i diminueze importanța ci dimpotrivă, să-i sublinieze complexitatea.⁴³

În final, putem susține, pe baza valorii sale istorice și teologice, că acest *Dialog* este remarcabil. Abia în ultimii ani a început să se bucure de atenție din partea lumii academice. Nivelul argumentației dintre islam și creștinism în secolul al XIV-lea, așa cum este ilustrat de *Dialog* dovedește că limitele dintre cele două religii erau înțelese clar, și că doi reprezentanți ai unei dispute aparent polemice se pot despărți în mod amiabil. Probabil acesta este și aspectul trecut cu vederea atunci când *Dialogul* a început să fie cunoscut mai bine în secolul nostru de cei preocupați de dialogul inter-religios. De asemenea, faptul că discursul papei Benedict a cauzat nemulțumire, s-a datorat în primul rând că cei care s-au grăbit să-l acuze pe pontif de intoleranță n-au așteptat să asculte și restul argumentațiilor sale. Totuși, am putea înțelege și reacția așa cum a fost formulată în *A common word*, o scrisoare cauzată, ironic, de ceea ce părea a fi toleranță.

⁴¹ Siren Çelik, „The emperor, the sultan...”, p. 215.

⁴² *Christian-Muslim Relations...*, p. 322.

⁴³ Siren Çelik, „The emperor, the sultan...”, p. 217.